

АНАЛІЗ ГЕНДЕРНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕТИКЕТУ ВЗАЄМОВІДНОСИН СТАТЕЙ

Насонова Л. І.

*Наук. керівн. – д.філос.н., проф. Капенко К. І.
Харківський національний медичний університет*

Сучасний розвиток мегаполісу потребує дотримання принципів гендерної коректності, що є необхідною умовою перегляду застарілих та дискримінаційних практик щодо чоловіків та жінок і, вірогідно, може виявитися одним з найсуттєвіших факторів подальшого соціального прогресу, заснованого на засадах толерантності, рівних можливостей розвитку особистості та громадської самосвідомості. Формування гендерної чутливості до вимог етикету має на меті подолання специфічного розшарування міського простору, за якого відбувається (ре)конструювання владних відносин, зумовлених ієрархічністю та приматом маскулінності традиційного патріархального суспільства. Чи може ознайомлення з існуючими практиками сучасного етикету в області взаємовідносин статей сприяти формуванню культури критичного погляду та переходу від царини спекуляцій до нагальних зрушень та реформування певних соціальних практик, наразі це питання залишається так само без відповіді, як і багато інших питань спільноти, що дивиться крізь «гендерні окуляри». Ця робота присвячена аналізу особливостей етикету взаємовідносин статей, його відповідності засадам гендерної коректності та потребам сучасного суспільства.

Норми етикету, окрім тих цілей, що відкрито декларуються та схвалюються авторитетною громадськістю будь-якої спільноти, мають на меті ще одну – приховану – ціль: трансляцію та закріплення у практичній сфері домінуючого типу культури поза межами досвіду рефлексії та її критичного осмислення. Отже, дещо з того, чому навчають нас у дитинстві або впродовж усього життя, – поведженню в «порядному товаристві», хто і кого може запросити на побачення, що вважати доречним або непристойним, – признається значущим та гідним зайняти місце в нашому житті, а через нас – у житті наших дітей тільки тому, що «так прийнято», «це ж культурно», «всі роблять і ми робимо» тощо. За цим «всі роблять» ховається найпотужніший та най безжальніший соціальний молох – сила

звичаю. Традиція регулює більшу частину наших життєвих практик, навіть якщо ми вважаємо себе непримиренними нонконформістами або сподіваємось на початок кінця епохи Модерну, так принадно змальованого філософами-постмодерністами, що ніколи не мешкали в СНД. Освіта, в родинному колі, освітніх закладах різних ступенів, окрім, здавалося б, єдиної мети – навчати – методично та скрупульозно обточує нас під шаблони, припустимі до співіснування з сторонніми людьми. Лекалом подібної «викрійки загального фасону» є звичай та традиція. Більшість засад сучасного етикету, особливо у сфері взаємовідносин статей, існує не тому, що вони природним чином постають із потреб сучасного суспільства та його практик, а тому, що вони підтримують і транслують закріплені в колективній свідомості протягом багатьох сторіч полорольові стереотипи.

Гендер – суспільний конструкт, який регулює можливості представників кожної статі в сферах особистої реалізації та взаємодії з іншими представниками громади та є сукупністю соціально сформованих та легітимованих рис, притаманних «мужності» та «жіночності». Таким чином, уявлення про «етикет в сфері взаємовідносин статей» було б доречно замінити на «етикет взаємовідносин гендерів» (gender etiquette), оскільки етикет – одна з систем нормативної регуляції суспільного життя, і, відповідно, визначає особливості взаємодії не біологічних самця (стать) та самки (стать), а соціальних суб'єктів з певною кількістю рис, які соціум класифікує як «фемінні» або «маскулінні». Доречним у цьому разі буде виглядати наступне припущення: різні суспільства будуть відмінним чином розглядати «фемінні» та «маскулінні» риси, отож, якнайменш, скільки суспільств – стільки ж і гендерів. Чи можна у такому разі уявити, що те ж саме стосується і кожного або кожної, хто є суб'єктами, породженими та вихованими в лоні вищезгаданих суспільств?

Одним з маркерів міського простору сьогодення є гендерна асиметрія, яка є об'єктом аналізу багатьох вітчизняних і закордонних дослідниць та дослідників. Положення сучасного етикету не тільки закріплюють непропорційність значущості соціальних і культурних ролей обох статей, але маніфестують уявлення про них не тільки як прийнятні, а як єдино належні суб'єкту, долученому до благ цивілізації. Джерелом асиметричності ролей в етикеті, а. загалом, і в суспільстві є прихована дискримінація. Традиційна риторика вимагає від громади сприяти подальшому закріпленню дискримінаційних практик, маскуючи їх під виглядом турботи, піклування, позбавлення від зайвого клопоту, тим

самим відтворюючи патерналістський дискурс опіки сильнішого над слабшим. Наприклад, відповідно до норм сучасного етикету, добре вихований чоловік під час побачення має виконувати наступні ролі: 1) добувач та розподільувач ресурсів (покупка білетів у кіно або театр, оплата рахунку); 2) розвідник (саме чоловік мусить першим входити до всіх незнайомих або потенційно небезпечних приміщень, а також перевіряти наявність вільних місць у ресторані); 3) «інформбюро» (чоловік має бути здатен поінформувати свою супутницю щодо усього, починаючи з місцевих краєвидів і закінчуючи складом коктейлю); 4) гардеробник; 5) носій; 6) захисник, тощо. Жінка, у свою чергу, згідно з етикетом, є лише пасивною стороною, що з більшою або меншою прихильністю приймає жести свого супутника. Таким чином, ролі та репліки виявляються заздалегідь розписаними: «справжній чоловік» – активний, йому належить право/обов'язок ініціативи, він є стабільним джерелом статку та фізичної переваги; «справжня жінка» – пасивна, конформна і завжди потребує турботи, захисту та «особливого» відношення на підставі того, що не є чоловіком. Гендерна асиметрія та дискримінація співвідносяться по принципу *a realibus ad realiora* (від реального до реальнішого): сучасний етикет наділяє чоловіка незрівнянно більшою кількістю переваг, але саме чоловік повсякчас постає під загрозою не реалізувати приписану суспільством «маскулінність» і опинитись в епіцентрі гендерного конфлікту.

Етикет взаємовідносин статей, далекий та відчужений від реалій сучасного світу, неминуче призводить до гендерного конфлікту і дилемі вибору між конгруентністю (правдивим відношенням до власної особистості, її потреб) та соціальним схваленням. Зазвичай, нехтування правилами поведінки для «справжніх пані» та «істинних джентльменів» обертається не тільки визнанням недостатньої «вихованості», «цивілізованості» суб'єкту, але також і негативною оцінкою на відповідність критерію «мужності»/«жіночності», що, взагалі, визиває доволі оправданий подив: як на підставі такої ознаки як «знання етикету» можна судити про те, наскільки людина є чоловіком або жінкою? Однак, подібне оцінювання завжди відбувається в суспільстві, де уявлення про гендерну толерантність є переважно абстрактним и широко експлуатується лише в узусі академічної спільноти, часом набуваючи дещо обсценного забарвлення. В залежності від соціальної групи якості, невід'ємні від образу «справжнього чоловіка» або «справжньої жінки», як і вимоги, що їх

супроводжують, можуть варіюватися і породжувати відповідно інші етикетні норми, які будуть пріоритетними по відношенню до загальних положень етикету (звісно, у межах групи). Отже, можна зробити припущення, що норми етикету є гендерно відносними (gender related), однак, тим чи іншим формам етикету (наприклад, нетикету або дипломатичний етикету) притаманний різний ступінь трансляції гендерних стереотипів, властивих домінантному типу культури.

Засади європейського етикету традиційно відводять жінці роль «слабкого створіння» – чоловікам належить опікуватись жіноцтвом та служити йому, реалізуючи власні ролі лідера, захисника, годувальника, просвітника, тощо. Жіноче об'єктивується, становлячись засобом служіння культу «маскулінності» та елементом ієрархічних ігрищ поміж чоловіків. Цікавим є дослідження зворотного боку етикетних норм, що переважно з успіхом залишаються фактично незмінними на протязі століть не тільки у віддалених місцинах, але й в великих містах, деякі з котрих претендують на звання мегаполісів. Наприклад, вітання між чоловіком та жінкою. Вважається неввічливим привітати або розпочати розмову з жінкою, доки вона не «впізнає» чоловіка, тобто не зазначить свою згоду оприлюднити факт знайомства. Особливої категоричності це правило набуває в ситуації, коли жінку супроводжує інший чоловік або старша за віком особа. Ці настанови сягають корінням в часи давніші за двадцяте чи дев'ятнадцяте сторіччя і їх підґрунтям служить стереотип, що відносин іншого характеру, окрім сексуальних, між чоловіком та жінкою бути не може. Отож, якщо чоловік при зустрічі підкреслив своє знайомство з жінкою, оточуючі можуть припустити певну міру інтимності їх відносин, що є особливо небажаним, якщо вона перебуває у супроводі законного чоловіка або свекрухи, та, безперечно, плямить її репутацію. Здавалося б, що спільного між таким анахронізмом та розкутим сьогоденням? Наприклад, вислови на кшталт «Дружби між чоловіком та жінкою не існує» або «Якщо у чоловіка багато жінок, то він Казанова, якщо у жінки...». Тому, навіть якщо зараз дівчата і не живуть у постійній загрозі заплямити свою репутацію і наразитися на презирство соціуму, тим не менш, сучасний етикет передбачає, що жінка мусить приховувати свої знайомства з чоловіками, якщо оточуючі можуть припустити, що її відносини мають сексуальне підґрунтя. Важко заперечувати той факт, що, попри усі надбання руху за жіночі права та боротьбу з сексизмом, адюльтер або сексуальна розкутість жінки зазвичай викликають більш негативну реакцію з боку громади, що в

той же час постулює відсутність проблеми гендерної нерівності. І зараз, і багато сторіч поспіль, лише жіноча вірність гарантує чоловікам впевненість в їх батьківстві, що в системі патріархальних відносин є одним з конституційних аспектів майнових та правових відносин. Отже, з позиції утилітарної логіки куди вигідніше примусити усіх жінок бути вірними та цнотливими, аніж намагатись контролювати кожну. Механізм реалізації доволі простий – конструювання образу «ідеальної» жінки та заохочення за прагнення відповідати цьому «ідеалу», так само як і покарання за протилежне. Право карати та судити в даному випадку також делегується жінкам, і «зацікавлена» сторона, яка отримує найбільший зиск, начебто залишається осторонь. Внутрішня «поліція моралі» зустрічає жінку не тільки перешіптуванням услід або презирливим циканням, вона живе в свідомості кожної з нас.

Сучасний етикет є аналогом «гендерної поліції», просто висуває свої умови більш делікатно. Етикет намагається захистити жінок від ситуації остракізму, але водночас маркірує їх приватне життя як щось ганебне приховане. Наше суспільство з достатньою легкістю вимагає від чоловіків та жінок парадоксальної, двоїстої поведінки: медіа, експерти та пересічні оточуючі пропагують здорові, розкуті відносини з власною тілесністю, сексуальністю, налагодження вільних, відкритих стосунків с близькими людьми, без упередженості, невігластва та комплексів; з іншого боку – в повсякденному житті ми стикаємося з засиллям гендерних стереотипів і вкрай розбіжною реакцією на ті ж самі поступки чоловіків та жінок. Ця політика подвійних стандартів чудово ілюструється нормами світського етикету. Якщо чоловік зустрічається з жінкою означеному місці, запізнення на п'ять або десять хвилин припустиме, але за правилами хорошого тону на місце зустрічі потрібно прийти на кілька хвилин раніше. Більш довге запізнення вважається неприйнятним, бо жінка може опинитись в незручному становищі. В цьому разі незручне становище трактується двояко: по-перше – публічна демонстрація «непотрібності», «незатребуваності», по-друге – загроза залицянй інших чоловіків, які, вочевидь, можуть мати деякі сумніви (або фантазії?) щодо її статусу. Обидва варіанти не передбачають іншого сприйняття жінки, окрім як в контексті потреби чоловіка/чоловіків, залишаючи поза увагою питання наскільки вона сама власне страдає чи не страдає в даній ситуації. Квітковий етикет також є достатньо специфічною цариною, де теж існує певна гендерна сегрегація, оскільки навіть простий букет є символічним

відображенням власних відносин між суб'єктами і має доволі прозаїчний ціннісний підтекст. Коли чоловік дарує квіти жінці, співробітники начальству, родичі та колеги ювіляру, цей жест є традиційним способом мовити: «Я ціную тебе як колегу, начальника, людину, друга або жінку». Опрацьована мова квітів може сказати втаємниченому о нюансах, але загальний зміст залишиться тим самим. Для жінки отримати букет квітів від залицяльника є символічним підкресленням її влади над ним, та це не скасовує прихованого підтексту, через який чоловік демонструє власну спроможність буди здобувачем благ і, що є немаловажним, ділитися своєю здобиччю з жінкою, а останнє, принаймні в нашому суспільстві, розглядається як атрибут «справжнього чоловіка». Чоловіки першими входять до незнайомих приміщень, аби переконалися, що перебування в них буде безпечним для життя, здоров'я та нервової системи жінки. Яка риторика тут переважає: чи життя, здоров'я та нервова системи жінки цінніші за чоловічі, чи жінка слабша за чоловіків як фізично, так і психологічно? А якщо уявити, що вони обидва вперше підіймаються по сходах у її квартиру, і для неї ці шлях та територія знайомі, а для нього – ні? Чому навіть у театрі чи кіно чоловік показує квитки і веде за собою жінку у пошуках місць, зазначених у квитках, самим тим позначаючи, що саме він «виводить пані на культпросвіт»? Вважається невіглаством не допомогти жінці нести щось дуже важке, наприклад, валізу. Зовсім іншу картину може спостерігати більшість мешканців сучасного міста при виході з супермаркету. Цікаво, що, коли дискусія торкається обговорення цього явища, приголомшлива кількість коментарів зводиться до того, що жінки з подібною «проблемою» – це «неправильні» жінки, що зробили міфічний та неоковирний «доленосний, але хибний вибір» (наприклад, обрали кар'єру замість народження дитини), не зуміли виховати свого чоловіка, улаштуватися в житті, буди недостатньо жіночними, тощо. Даний підхід демонструє, що приватна, домогосподарча сфера, до складу якої входить як перевід матеріальних ресурсів, здобутих чоловіком, в харчовий еквівалент, так і виховання власне самого чоловіка (не хлопчика, але мужа!) до сих пір залишається обов'язком суто жіночим, отже, жінка і тільки жінка винна у тому, що поряд не знайшлося чоловіка чи сина, або просто усміхненого незнайомця, аби ті мали змогу як завжди з гарячністю та щиросердям продемонструвати досконале знання правил етикету щодо перенесення важких речей.

Подібно до зграї приматів, справжні високостатусні «самець» та «самиця» визначаються шляхом сходження до вищих щаблів ієрархії власної соціальної групи, ця ієрархія жорстко сегрегована за ознакою статі, і наявність партнера другої статі перетворюється лише на черговий атрибут підвищення/пониження статусу. «Справжня леді», «істинний джентльмен» можуть розраховувати на належну сатисфакцію з боку суспільства, де питання нормативності поведінки домінує над питанням її автентичності. Етикетні норми дискримінують представників обох статей, нав'язуючи стереотипні ролі, котрі не зважають на різноманіття особистісних та соціальних факторів. Правила етикету здебільш засновані на стереотипних уявленнях про особливості чоловічої та жіночої природи, відмінності у схильностях та здібностях, сформульованих багато сторіч тому. В часи, коли праця була здебільшого ручною, вбивства – контактними, а наука, техніка та контроль за народжуваністю не досягли прийнятного рівня, уявлення про належне для жінок та чоловіків були обумовлені цільовою необхідністю та виробничо-економічними аспектами. Багато змінилось, та не стереотип про те, якими мусять бути, чим займатися, про що мріяти, чого мають прагнути «справжні» чоловіки та жінки. Стереотипне мислення постає в якості привабливої стратегії економії енергії розумової праці, що позбавляє необхідності розмірковувати кожен раз, опинившись в нетиповій ситуації, аналізувати безліч нестабільних та взаємозв'язаних факторів, намагатись розгледіти істину у присмерках чужої або власної душі. Шаблонна поведінка, лекала якої заздалегідь налаштовані суспільством для кожного з присутніх, куди легше засвоюється, коли авторитет натовпу глушить сумніви, принципи і здоровий глузд. Проблема у тому, що наше суспільство перебуває у вирі трансформацій, в той час як суспільна свідомість демонструє дивовижну ригідність. Це є парадоксальним, як ситуація, в якій тіло дорослої людини, що наділена всіма правами та свободами повнолітнього громадянина і вільно реалізує їх, містить розум трирічної дитини. Чи є такий суб'єкт повноцінним, кредитоспроможним (не тільки в економічному розумінні цього слова), чи ви б з ним одружилися?

Відомо, що діти здебільшого наслідують своїх батьків, – і наше суспільство не є виключенням, воно продовжує транслювати норми, котрих віками дотримувались наші предки, що призводить до стагнації та все більшому розриву між реальністю і тим, що декларується. Якщо продовжити порівняння суспільства і дитини, то вони, вочевидь, віддають

перевагу тим книжкам, де побільше яскравих картинок, глянцеvim текстам і людям, без суперечливостей, протиріч, контекстів та підтекстів. Оце тяжіння до легкості та схематичної нормативності спонукає нас забувати про здатність критично мислити, а це, як і життя, є заразним та через статево-рольове виховання передається нашим дітям та внукам.

Література

1. Белоусова Т. Этикет. Полный свод правил. Как вести себя в привычных и нестандартных ситуациях / Т. Белоусова. – СПб., 2012
2. Гендер для чайников-1. – М. : Звенья, 2006
3. Гендер для чайников-2. – М. : Звенья, 2008
4. Ильин Е.П. Дифференциальная психология мужчины и женщины. Глава 2. Гендерные стереотипы, или Мужчины и женщины в глазах общества / Е.П. Ильин. –СПб. : Питер, 2007
5. Кіммел М. Гендероване суспільство / М. Кіммел. – К. : Сфера, 2008
6. Флассер А. Настоящему мужчине. Путеводитель по мужскому стилю / А. Флассер. – М. : изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2012
7. Этикет. Самоучитель хороших манер для настоящих леди. – М., 2012
8. Южин В.И. Энциклопедия этикета / В.И. Южин. – М., 2007